
ANNEMARIE DE WILDT & MARGRIET DE ROEVER

De sprong over de Singelgracht
Nieuwbouw in de Da Costabuurt

Dit najaar wordt in het Amsterdams Historisch Museum een tentoonstelling gehouden over de Da Costahuurt. Met één huis als middelpunt, Da Costastraat 123, wordt de geschiedenis verteld van een van de eerste nieuwbouwwijken buiten de Singelgracht. Het huis, met de voor die tijd moderne rug-aan-rug-woningen, werd opgeleverd in 1882 en afgebroken in 1993. Wat rest is een frottage die beeldend kunstenaar Ton Martens kort voor de afbraak maakte van de vloer van twee hoog voor en twee hoog achter. Dit bijzondere 'werk op papier' wordt bewaard in de Historisch-topografische atlas van het Gemeentearchief

1 N FEBRUARI 1877 werd het veelomvattende uitbreidingsplan van stadsingenieur J. Kalf in de Gemeenteraad aangenomen. Buiten de Singelgracht zou rondom de stad, van de Haarlemmertrekvaart tot voorbij de Amstel, de ene na de andere nieuwbouwwijk verrijzen. Om de uitvoering te vergemakkelijken was het ontworpen stratenplan, indien mogelijk, aangepast aan de bestaande bebouwing en eigendomsstructuren. Om de onteigening niet nodeloos ingewikkeld te maken, kwamen op de plaats van sloten wegen, waardoor nog sporen van het middeleeuwse verkavelingspatroon bewaard bleven.'

De bouw van de woningen was vrijwel geheel in handen van particulieren. De rol van de gemeente beperkte zich, onder het motto 'men make de wegen, de bebouwing zal volgen,' tot het aangeven van het stratenplan en de aanleg van grachten, straten en riolering. De grondeigenaren, die hun bezit in waarde zagen stijgen, droegen bij in de kosten daarvan. Blok IV van het uitbreidingsplan kende een afwisselende bebouwing. Hier lag het in 1786 gestichte katholieke kerkje De Liefde, waarbij in 1845 een kerkhof was aangelegd. Er stonden enkele burger- en arbeiderswoningen, fabrieken en bedrijfjes en er waren bloemisterijen, scheepswerven en opslagplaatsen. Ook waren er een aantal herbergen, sommige met tuin en kegelbaan. In het midden lag de Kwakerspoel, waarvan de oevers werden gevormd door de balkhavens van de vijftien houtzaagmolens die eromheen stonden.³ (afb. 1)

In dit blok, in de voormalige Stads- en Godshuispolder, verrees in het laatste kwart van de vorige eeuw de Da Costabuurt. Deze werd in het oosten begrensd door de Singelgracht, in het westen door de grens met Nieuwer-Amstel, terwijl de noordgrens gevormd zou worden door de latere Hugo de Grootgracht. De zuidgrens was aanvankelijk de Bosboom Toussaintstraat. Toen echter in 1888 het Jacob van Lennepkanaal was voltooid, werd de overzijde afgesplitst van de

Da Costabuurt. Een voorstel voor de aanleg van een ‘scheepskanaal’ tussen de Kostverlorenvaart en de Buitensingelgracht door de Burgermaatschap van Grondbezit was in 1880 wegens hoge kosten verworpen. Twee jaar later kwam het idee opnieuw ter tafel, toen in een plan van architect N. Redeker Bisdom voor de exploitatiemaatschappij van bouwterreinen ‘Overtoom’. Dit keer haalde het voorstel het wel en het uitbreidingsplan werd **aangepast**.⁴ Nadat het Jacob van Lennepkanaal was aangelegd, was de Overtoomsevaart voor de scheepvaart overbodig geworden. Deze eeuwenoude waterweg werd in 1904 gedempt.

HET LAND MINA De gronden in de Stads- en Godshuispolder waren voor het grootste deel particulier bezit. Zij werden door de eigenaren individueel of in een samenwerkingsverband als bouwterrein in exploitatie gebracht of overgedragen aan maatschappijen die hiervoor waren opgericht. Het eerste terrein waarmee dit gebeurde, was ‘Het land **Mina**’ of ‘Het land van **Mina**’, ten zuiden van de pleziertuin ‘de Nederlanden’ tussen de Singelgracht en de gemeentegrens. Jarenlang was dit wei- en hooiland geweest van de familie Volckland/ Wandscheer. Johan Hendrik Wandscheer en zijn voorganger Gerrit Volckland hadden een stalhouderij aan het begin van de Elandsstraat (nr. 2-4) en zullen er paarden hebben laten grazen. Nog voor het uitbreidingsplan officieel bekend werd, kochten aannemers en (huis)timmerlieden delen van het terrein. Hun woordvoerder was aannemer Fokke Klaas Ozinga, oorspronkelijk afkomstig uit **Dokkum**.⁵

Halverwege de jaren zeventig had de gemeente ingezien dat het vaststellen van richtlijnen in de bouw geen garantie bood voor de ontwikkeling van een regelmatige stadsuitbreiding. In 1876 werd bepaald dat zonder vergunning geen wegen meer mochten worden aangelegd. De eigenaren van het land **Mina** traden dat jaar in onderhandeling met de gemeente over de ontwikkeling van de straat die volgens het ontwerpplan over hun land zou lopen. Bij raadsbesluit van 13 december 1876 werd vergunning verleend tot de aanleg en bebouwing van deze straat, de latere Jacob van Lennepstraat, die een breedte zou krijgen van vijf meter. ‘Het welslagen van hen, die, op eenigszins groote schaal, de regelmatige aanleg van straten zochten te bevorderen, deed bij meerdere eigenaars de zucht ontstaan tot het verkoopen van gronden tot bouwterreinen’, schreef de gemeente over de bouwers die het uitbreidingsplan voor waren. Voorwaarde was, dat de projectontwikkelaars de grond, nodig voor de aanleg van wegen en grachten, kosteloos aan de gemeente zouden afstaan en de aanleg zouden **betalen**.⁶

Toen het plan-Kalff in februari 1877 werd behandeld, stelde raadslid 1. Goschalk met enkele anderen voor om naast de straten die tegenover de Rozen-, Looiers- en Passeerdersgracht geprojecteerd waren, de latere De Clercq-, Jacob van Lennep- en **Bosboom** Toussaintstraat, ook straten aan te leggen tegenover de Laurier- en de Elandsgracht en om midden door de geplande **nieuwbouw**-blokken nog een dwarsstraat te verwezenlijken. De toegevoegde straten zijn de Potgieter- en de Kinkerstraat, met dwars daarop de Da Costastraat. (afb. 1) J. E. Teixeira de **Mattos** voerde aan dat het bezwaarlijk was om straten te rooien die ‘doodliepen’ op de Singelgracht, waar nog geen bruggen waren. Die konden niet worden aangelegd, omdat aan de kant van de stad de gasfabriek van de Am-

sterdamse Pijp-Gaz. Compagnie stond. Raadslid Pels dacht echter dat men na 25 jaar, als de erfpacht afliep, mogelijk de gasfabriek, die dan in het midden van de stad was komen te liggen, niet langer zou toestaan een terrein in het centrum te bezetten. Inderdaad verdween de gasfabriek ruim tien jaar later; in 1883 werden twee nieuwe fabrieken gebouwd, waarover in de vorige aflevering is **geschreven**.⁷

Het jaar daarop werd met de aanleg van de Jacob van Lennepstraat begonnen en werden de straatnamen vastgesteld. Het volgende jaar stonden er twaalf huizen, maar de animo tot bouwen was nog gering. Dat kwam vooral vanwege de gebrekkige verbinding met de stad. De exploitatie van een pontveer tegenover de Jacob van Lennepstraat ging niet door, omdat de concessionaris niet met de voorwaarden akkoord ging. De gemeente nam daarom in **1881** zelf een pont in gebruik. Twee jaar later besloot de raad om een brug te bouwen voor de **Kinkerstraat**. Omdat deze pas kon worden gerealiseerd, nadat het terrein van de gasfabriek was ontruimd, kwam er zuidelijker, bij de **Bosboom** Toussaintstraat, een tijdelijke hulpbrug, de **Koekjesbrug**, genoemd naar politieagent **Koek**.⁸ Deze brug werd in 1896 vernieuwd en bestaat nog.

DA COSTASTRAAT I 23 De bebouwing buiten de Singelgracht kwam voornamelijk tot stand voor eigen rekening van de bouwers, voor een anonieme markt. Bouwen gebeurde niet meer, zoals in de eeuwen daarvoor, in opdracht van derden. Deze 'speculatiebouw' bestond voor een groot deel uit zogenaamde **rug-aan-rug**-woningen. Ze waren bereikbaar via een steile trap en bevatten één kamer met een alkoof – een ruimte afgescheiden van de woonkamer, die diende als slaapgelegenheid –, een keukentje en een **pleetje**. Bij Da Costastraat **123** bevonden die zich op de overloop. Een ingebouwd toilet was sinds de bouwverordening van 1858 verplicht. Bij een herziening was de bouw van bedsteden in nieuwe woningen verboden, waarvoor de alkooven in de plaats waren gekomen. De afscheiding tussen de alkooven was vaak van hout, wat veel geluidsoverlast gaf. Bij de woningwet van **1901** werden ook de alkooven verboden en moesten de huizen slaapkamers krijgen. In 1882 werden richtlijnen voorgeschreven voor de afvoer van faecaliën, het zogenaamde **Liernurstelsel**, en voor de drinkwaterleiding. Waar het **Liernurstelsel** was aangelegd, moesten nieuwe percelen daarop worden aangesloten. Bij elk huis werd tegen de gevel een put met stankafsluiting en zinkbak geplaatst, waarop de afvoerbuizen uit de percelen **kwamen**.⁹

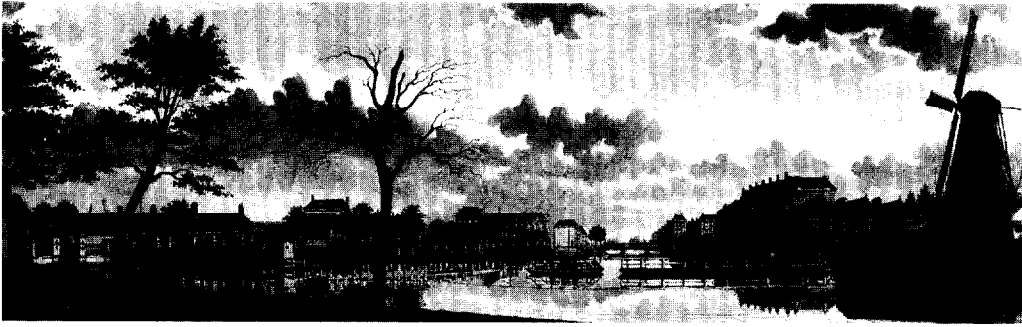
In 1882 bereikte de speculatiebouw een hoogtepunt en werden honderden woningen per jaar afgeleverd. Het bevorderen van de volkswoningbouw heeft in de gemeentepolitiek met betrekking tot de stadsuitbreidingen sedert 1878 geen grote rol meer gespeeld. In 1882 had de Amsterdamse 'bouwkundige' **J. S. Driessen** een vergunning gevraagd voor de bouw van vier huizen in de geprojecteerde Da Costastraat, pal naast de nieuwbouw op het land **Mina**, op een stuk grond van J. van Koolbergen, de eigenaar van de tuin 'de Keizerskroon' aan de andere kant van de Kwakerspoel. Driessen, wonende Jacob van Lennepstraat 43, later 45, realiseerde alleen bouwprojecten en liet de exploitatie daarna aan anderen over. Hij had daarvoor verschillende huizen in de Jacob van Lennepstraat gebouwd en zal deze als bouwkundige zelf hebben 'ontworpen'. De huizen naast de bebou-

wing van de Jacob van Lennepstraat werden overgedaan aan J. J. Scholten, die waarschijnlijk in het project participeerde. (afb. 1)

Johan Jacob Scholten was de zoon van de timmerman Frederik Scholten uit West-Friesland, die in 1870 naar Amsterdam was gekomen. Zij hadden tien jaar op een aak in de Singelgracht gewoond, voordat Scholten in de Staatsliedenbuurt, die ook in deze tijd tot ontwikkeling kwam, een pand bouwde. Scholten meldde zijn nieuwe huizen in de Da Costastraat op 23 oktober 1882 aan voor bewoning. Toen waren de privaten nog niet volgens het Liernurstelsel aangelegd, maar op 9 november meldde hij ze opnieuw aan en vroeg tevens of de gemeente de geplande dwarsstraat wilde aanleggen, aangezien hij zelf een noodvoorziening had getroffen met een steiger, ‘welke tegelijkertijd tot voetpad dient’. De gemeente was echter nog niet zover. Pas op 3 februari 1883 kwam de toestemming tot bewoning af en kreeg het pand huisnummers.”

Na 1883 verminderde de vraag naar woonruimte en kwam de bouw in een crisis terecht, mede als gevolg van overproductie.” Dit had tot gevolg dat sommige aannemers failliet gingen, waardoor de huizen in handen kwamen van de financiers. Ook Scholten was hiervan het slachtoffer en zijn huizen vervielen aan de Credietvereniging van de Twentsche Bank. Door een faillissement raakte men snel in diskrediet en de familie Scholten vertrok nog hetzelfde jaar naar Kralingen. Voor het beheer van de aan de banken vervallen panden werden vaak dochtermaatschappijen opgericht. De Twentsche Bank richtte in februari 1890 de maatschappij tot exploitatie van onroerende goederen ‘Volharding’ op, die aan het eind van het jaar 58 percelen bezat, in verschillende delen van de stad.¹³

Bij de oplevering telde Da Costastraat 123 acht halve woningen, terwijl vermoedelijk ook de zolder werd verhuurd. De nieuwe woningen waren betaalbaar voor de kleine burgerij, geschoolde arbeiders en lagere ambtenaren. Voor echte paupers waren ze te duur, die bleven wonen in de krotten in de stad. De beroepen van de hoofdbewoners van de Da Costastraat 123 waren in de eerste twintig jaar van bewoning: barbier, boekbinder, kleermaker, koetsier (bij de Amsterdamsche Omnibus Maatschappij), kruier, kurkensnijder, laarzenmaker, leidekker, letterzetter, machinist, metselaar, meubelmaker, onderbaas, oppasser in Artis, politieagent, rijksveldwachter, schilder, schipper, schuifevoerder, smid, stoker, stuka-door, suikerbakker, timmerman, wagenmaker, werkman, winkelbediende, winkelier en wijnkopersknecht. De huurprijs uit die tijd weten we niet. Voor een eenkamerwoning in de oude stad met relatief veel daglicht moest omstreeks 1887 f 1,50 per week worden betaald, een woning van een ‘allerbedroevendste ellende’ deed f 1,30. In 1897 waren in de Jordaan 63,6% van de huren onder f 2, terwijl dat in de Da Costabuurt maar 16% was. In 1910 rekende de Volharding voor de huur van de huizen in de Da Costastraat f 2,75 voor één hoog voor, f 2,25 voor één hoog achter, f 2,50 voor twee hoog voor, f 2,00 voor twee hoog achter en f 1,75 voor drie hoog achter.¹⁴ Als gevolg van de grondexploitatie uit winstmotieven was de woningdichtheid in het uitbreidingsplan van Kalff hoog. Het deel van de Jacob van Lennepbuurt dat tussen 1891 en 1900 tot stand kwam, scoordemet 222,4 woningen per hectare het hoogst. In het deel gebouwd tussen 1881-1890 was dit nog 204,1. Ter vergelijking: in de Concertgebouwboulevard bebouwd tussen 1891-1910 lag dit op 61,5.¹⁵

2 Singelgracht ter hoogte van de Rozengracht, links de Da Costabuurt in aanbouw, rechts molen 'de Victor' op de voormalige schans, in het midden het pontje dat werd opgeheven, toen daar in 1883 een brug was

gebouwd. Eveneens links de ingang van het kerkhof De Liefde, waar nog juist een begrafenisstoet is te zien. Tekening door J. M. A. Rieke. Historisch-topografische atlas, Gemeentearchief Amsterdam.

De meeste bewoners kwamen oorspronkelijk uit de Jordaan. Van de 30 gezinnen die de eerste vijf jaar op Da Costastraat 123 stonden ingeschreven, kwamen er al elf uit de buurt, toen nog niet groter dan de Jacob van Lennep-, de Da Costastraat en de Nassaukade. Zeventien verhuisden weer binnen de buurt, waar inmiddels ook de Ten Cate- en de Bilderdijkstraat in aanleg waren. In de volgende vijf jaar kwamen er achttien nieuwe gezinnen wonen, waarvan er acht uit de wijk kwamen en vier uit de Jordaan. Dertien verhuisden naar een andere woning binnen de buurt, ook naar de Kinkerstraat en de Da Costakade. Tussen 1900 en 1920 verhuisde ruim de helft van de gezinnen binnen de buurt. Iets minder dan de helft betrok opnieuw een halve woning; nog maar een enkeling kwam uit de Jordaan of de binnenstad.” De meeste bewoners waren echtparen, soms zonder, maar vaak met vier of meer kinderen.

GROEI VAN DE BUURT De ontwikkeling van de buurt schreed snel voort. In 1887 was een deel van de Kwakerspoel aangeplempt voor de aanleg van paardstallen van de stadsreiniging. Daaromheen werden de Potgieter-, Kinker- en Tollensstraat aangelegd. Drie jaar later werd de hele poel gedempt. In verband met de waterverversing werden de Da Costakade (en -straat) en de Bilderdijkkade doorgetrokken tot het Jacob van Lennepkanaal, als een soort voortzetting van de grachtengordel. Daarvoor moest de Jacob van Lennepstraat worden doorgraven. Oorspronkelijk was het gebied tussen de Lange Bleekerssloot en de ontworpen Potgieterstraat, van de Singelgracht tot de Da Costakade, aangewezen als groentemarkt. Nadat de gasfabriek was gesloopt, werd het vrijgekomen terrein tussen de Marnixstraat en de Singelgracht hiervoor bestemd en kwamen in het noorden van de Da Costabuurt nieuwe bouwterreinen beschikbaar. In november 1895 stelde de gemeenteraad daarvoor een plan vast van twee elkaar rechthoekig snijdende straten met op het snijpunt een rond pleintje, het Da Costaplein.

Met grond uit de te graven haventjes voor de groentemarkt, werd in 1892 de Lange Bleekerssloot gedempt. Dit werd de De Clercqstraat, die in het verlengde

lag van de Rozengracht die via de doorbraak van de Raadhuisstraat aansloot op de binnenstad." Na de aanleg van deze weg heeft de Amsterdamsche Omnibus Maatschappij een tram naar de nieuwe buurt aangelegd, voorlopig tot de Da Costagracht. Daarvoor werd op hun kosten een vaste brug over de Singelgracht gebouwd. Het pontveer tussen de Marnixstraat bij de molen 'de Victor' en het Raampad kon toen worden opgeheven. (afb. 2) Dit was jarenlang de kortste verbinding geweest met deze volkrijke buurt over de Singelgracht. De steiger aan het Raampad lag tegenover de oprijlaan van het kerkhof De Liefde, zodat veel begravenissen van de pont gebruik maakten. Op 22 maart 1900 kreeg een particuliere maatschappij vergunning voor de aanleg van een elektrische tram naar Haarlem en Zandvoort, die door de De Clerqstraat liep. Op 4 oktober 1904 werd deze dienst geopend, voorlopig tot Haarlem.¹⁸

Het oude kerkje De Liefde was inmiddels veel te klein geworden. Tussen de Da Costakade en de latere Bilderdijkstraat bouwde F! J. H. Cuypers een statige nieuwe kerk, die 20 april 1885 werd geconsacreerd. Deze kerk is onlangs gesloopt. In 1912 werd het oude kerkje aan de andere kant van de Bilderdijkstraat afgebroken. Dat jaar werd deze straat dwars over de begraafplaats De Liefde geroid. De rest van het kerkhof werd geruimd voor de aanleg van het Bilderdijkpark. Dit werd, onder het voorwendsel dat het Frederik Hendrikplantsoen vlak bij lag, echter kleiner uitgevoerd dan aanvankelijk de bedoeling was.¹⁹

Bedrijven zochten over de Singelgracht eveneens ruimte om nieuwe vestigingen te realiseren. In 1900 liet de wijnhandel Ferwerda & Tieman, waarvan het hoofdkantoor aan de Herengracht op nr. 88 zat, een nieuw kantoor aan de Da Costakade bouwen (nr. 102). Nadat de firma het pand had verlaten, werd dit het buurthuis De Liefde met de bekende buurtbioscoop. Daarnaast, op nr. 104, verrees voor Koning & Bienfait een proefstation voor bouwmaterialen naar een ontwerp van H. P. Berlage. Hier zijn later talloze testen voor de Deltawerken uitgevoerd. De firma Tetterode liet tussen de Da Costakade en de Bilderdijkstraat door K. P. C. de Bazel een grote lettergieterij bouwen.

Op de begane grond van Da Costastraat 123 was rond de eeuwwisseling een wagenmakerij gevestigd. Deze heeft hier tot kort voor de Tweede Wereldoorlog gezeten. Na de oorlog woonden er nauwelijks gezinnen met kinderen. Hoewel de halve woningen toen zeer ouderwets waren, werd wegens de woningnood voorlopig niet aan vervangen of samentrekken gedacht. Het werden 'starterswoningen' voor jonggetrouwden, die soms daarvoor bij de (schoon)ouders hadden ingewoond. De panden werden pas in 1955, na een aanschrijving van Bouw- en woningtoezicht, door de Volharding afgestoten. Toen waren in een aantal huizen de alkoven uitgebroken en hadden bewoners douches aangelegd. De laatste alkooft op nr. 123 verdween begin jaren tachtig, maar het grondpatroon bleef hier bestaan. Dit in tegenstelling tot de buurhuizen 125-129, die zo werden verbouwd dat de keuken op de plaats van de alkooft kwam en de keuken een tweede kamer werd. Vanaf de jaren zeventig zijn de halve woningen voornamelijk bewoond door alleenstaanden.

Na de verkoop door de Volharding werd de eigendom steeds verder gesplitst. Op het laatst waren sommige halve woningen eigendom van de bewoners! Met de

3 Da Costastraat, gezien vanaf de Kinkerstraat, 1986.
Foto door Martin Alberts, Historisch-topografische atlas, Gemeentearchief Amsterdam.

3

koop kregen ze na de sloop recht op vervangende woonruimte. Voordat de huizen in 1993 tegen de grond gingen, heeft beeldend kunstenaar Ton Martens, die enige jaren in de Da Costabuurt heeft gewoond, de plattegrond van twee hoog voor en twee hoog achter van nr. 123 vereeuwigd. Hij deed dat door met krijt de vloeren af te wrijven op Japans papier. Deze afdruk van zes bij veertien meter is bedoeld als een hommage aan de mensen, wier leven zich heeft afgespeeld op deze vloer.

Annemarie de Wildt studeerdegeschiedenis aan de Vrije Universiteit. Zij is als conservator verbonden aan het Amsterdams Historisch Museum en maakte daar tentoonstellingen over Zwangerschap engeboorte, Ouder worden en Amsterdam tijdens de Hongerwinter en Bevrijding.

Margriet de Roever, archivaris en bibliothecaris, is als free-lancer werkzaam op het gebied van de geschiedenis van Amsterdam. Zij publiceerde verschillende artikelen en stelde enkele bundelssamen, zoals Woelige tijden, Amsterdam in de eeuw van de beeldenstorm en Amsterdam: Venetië van het Noorden.

De tentoonstelling wordt gehouden van 22 augustus t.m. 27 oktober en is geopend op maandag t.m. vrijdag van 10-17 uur, zaterdag en zondag van 11-17 uur. Bij de tentoonstelling verschijnt tevens een artikel van de hand van A. de Wildt in het septembernummer van Ons Amsterdam.

J. van Eck, *De Amsterdamsche Schans en de Buitensingel*, Amsterdam 1948, uitg. in samenwerking met het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap.

F. Galesloot, *Degemeente uitgelegd, stadsuitbreidings- en woningbouwproblematiek in Amsterdam in de tweede helft van de 19de eeuw*, Amsterdam 1980, doctoraalscriptie Historisch Seminarium UvA, ook versche-

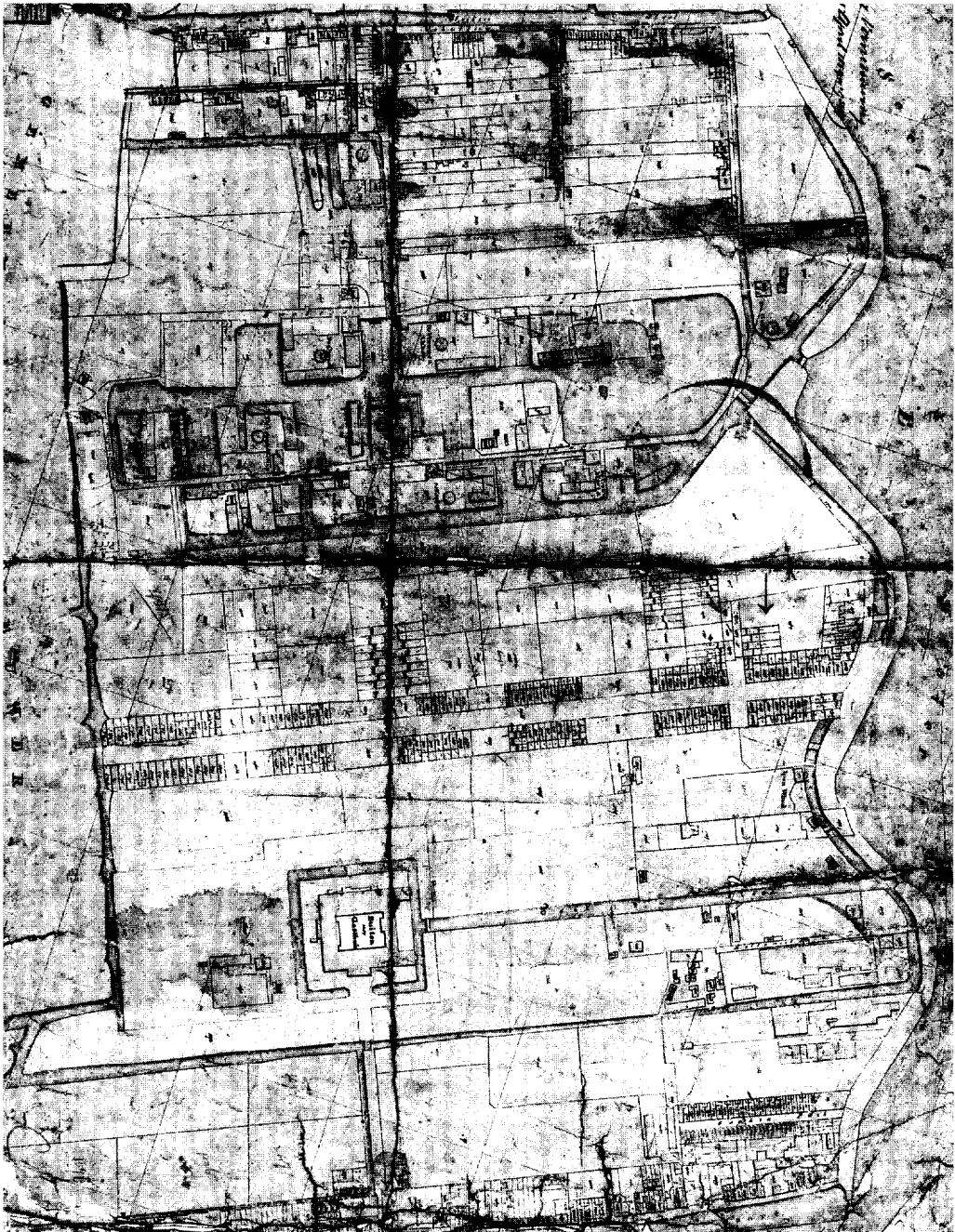
nen als P.S.V.A. [Werkgroep tot behoud, beheer en gebruik van historisch waardevolle archieven op het gebied van planologie, stedenbouw en volkshuisvesting] publicatie 3, 's-Gravenhage 1983, uitg. Nederlands Instituut voor ruimtelijke ordening.

A. J. J. van der Valk, *Amsterdam in aanleg, planvorming en dagelijks handelen 1850-1900*, Amsterdam 1989, Planologische studies, uitg. door het Planologisch en demografisch instituut van de Universiteit van Amsterdam, proefschrift UvA.

M. F. Wagenaar, *Amsterdam 1876-1914, economisch herstel, ruimtelijke expansie en de veranderende ordening van het stedelijk grondgebruik*, Amsterdam 1990, uitg. Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam, Amsterdamsche historische reeks 16, proefschrift UvA.

- 1 Zo kwam op de plaats van de Lange Bleekerssloot de De Clercqstraat, op de plaats van de Pestsloot de Bosboom Toussaintstraat en op de plaats van de Zaagmolensloot de Albert Cuyppstraat. Zie ook S.A. C. Dudok van Heel, 'Cornelis Benningh en het Benninghweer' in aflevering I van deze jrg., p. 7.
- 2 Geciteerd in Galesloot p. 28; zie ook Wagenaar p. 254.
- 3 Van Eck p. 74.
- 4 Van Eck p. 95, *Stedelijk jaarverslag 1880*, p. 66; *Gemeentebled 1883*, afd. II, p. 135, 21-2-1883. Gale-

- sloot p. 67. Bij de aanleg lag het kanaal voor een deel op grondgebied van Nieuwer-Amstel (tot de annexatie in 1896). De straat in het verlengde van de Da Costakade, die aanvankelijk Tweede Da Costastraat heette, kreeg in 1894 de naam Alberdingk Thijmstraat; de Da Costastraat over de Jacob van Lennepstraat werd hernoemd tot De Genestetstraat.
- 5 Gemeentearchief Amsterdam (GAA) archief 5358, Gemeentelijk kadaster (Kad.), sectie C nr. 962, 963, 964 en 964a van de familie Volckland/Wandscheer, art. 240, 324, 502, 713, 1331 en 1415. Eigenaren van het 'Land van Mina' zijn onder anderen de timmerman L. G. Le Roy (later Jacob van Lennepstraat 14), art. 1453, kad.nr. 3987 en 3988 en timmerman M. Kardoes (later Jacob van Lennepstraat 12), art. 1454, kad.nr. 3984 en 3989. Ozinga bezit delen van C 963 en 964, art. 13 12 en archief 5000, bevolkingsregister (BR), dl. 433, f. 83.
- 6 *Stedelijk jaarverslag 1876* p.68; *Gemeentebled* 1876, afd. 1, p. 1121, II, p. 673-674. Zie ook Van der Valk p. 306-309. Tevens werd gelast dat de ophoging van de grond volgens richtlijnen van B & W moest gebeuren. Het kostte de gemeente zeer veel moeite om door middel van onderhandeling en ruil alle grond voor de wegen in bezit te krijgen. Vóór 1876 konden particulieren op eigen terrein een weg rooien en daarlangs huurwoningen bouwen. Dit was bijvoorbeeld gebeurd vlak achter de Ovcrtroomsevaart in een straatje, bereikbaar vanaf de Singelweg, het Sophiapark. (Zie afb. 1, rechtsonder.) Deze eigen weg werd in 1892 in het openbare weggennet opgenomen (het begin van de Eerste Helmersstraat). Aan de Overtoom bevindt zich nog steeds een dergelijke particuliere weg, het Johannapark. Zie Van Eck p. 90, 101.
- 7 *Gemeentebled* 1877, afd. II, p. 158-161, 28-2-1877; M. G. Niessen, 'De Oostergasfabriek, een nieuwe bestemming voor oude gasgebouwen' in: *Maandblad Amstelodamum* 83 (1996), p. 65-74; Van Eck p. 5 I.
- 8 *Gemeentebled* 1878, afd. I, p. 295 en 1883, afd. II, p. 345, 11-4-1883; *Stedelijk Jaarverslag* 1879, p. 63 en 1881, p. 71; Van Eck p. 94. Aan de vooravond van de ingebruikname van de brug zou de pontbaas, uit nijd dat zijn broodwinning zou verdwijnen, geweigerd hebben 's avonds laat politieagent Koek over te zetten, die daarop over de vrijwel voltooide brug naar de overkant liep. De veerman zou de volgende morgen 'Koekjesburg' op de brug hebben geschilderd. *Maandblad Amstelodamum* 11 (1924), p. 40.
- 9 Galesloot p. 16; *Stedelijk jaarverslag* 1886, p. 98-100; zie ook: M. de Roever, 'De eerste onbewoonbaar verklaarde woningen, enige vroege toepassingen van het bouwtoezicht' in: *Maandblad Amstelodamum* 81 (1994), p. 101-113; 102-103; D. Carasso, 'Op weg naar het begin, reiniging en stadsreiniging in de 19e eeuw' in: *Ons Amsterdam* 29 (1977), p. 255-271.
- 10 Galesloot p. 53-54.
- 11 **nr.**, Driessen: dl. 273a, f. 167, Scholten: dl. ZZ, f. 130, Schippersregister f.68, dl. 338E, f.43, Van Oldenbarneveldstraat 15. Kad. sectie C, nr. 5141, art.374, 1707, 1484, 1469. GAA, archief5180, Secretariaafdeling Publieke Werken, 1257, 3648, 5777, 6045/1881 en 4538, 7400, 7900, 8080/ 1882; de vier huizen hadden tot 1904 de huisnummers 93-99, daarna 123-129.
- 12 De fluctuatie in de bouwmarkt is duidelijk af te lezen uit deze staat, gepubliceerd in het *Stedelijk jaarverslag* 1890 op p. 89:
jaar	voltooid	ondernomen
1881	753	720
1882	931	763
1883	430	633
1884	385	520
1885	474	222
1886	604	43
1887	735	699
1888	468	362
1889	373	412
1890	302	358
- 13 Ede Boer & A. J. Menscma, *Concept-inventaris van het archief van De Twentsche Bankvereniging, later De Twentsche Bank N.V. 1854-1964*, Zwolle 1991, inl. p. XI-XLII en M.C. Winterstein, *Twentsche Bankvereniging 1861 - De Twentsche Bank 1961*, 1961, typescript t.g.v. het roo-jarig bestaan, p. 29-30; met dank aan drs. T. de Graaf, archivaris van het 1 Historisch Archief van ABN-Amrobank. GAA, archief744 Maatschappij tot exploitatie van onroerende goederen 'Volharding', nr. 5; de vier huizen van Scholten werden met twee andere panden in de Da Costastraat (nr. 82-84) getaxeerd op f 42 000.
- 14 Galesloot p. 113, BR dl. 64F, f. 210-219, dl. 1047, f. 205-209, GAA archief 5006, ringreg., 1038 en 1039; *Verslag run de verrigtingen der gezondheidscommissie* 1897, bijlage VIII van het *Stedelijk jaarverslag*, p. 57 en idem 1899 bijlage IK, p.95; GAA, Volharding, nr. 15, accountantsrapport 1910, staat van huurverliezen.
- 15 Galesloot p. 71.
- 16 BR dl. 64F, f. 210-219, dl. 1047, f. 205-209, ringreg 1038 en 1039; archief 5006, woningboek dl. C 21, f. 98-102.
- 17 *Stedelijk jaarverslag* 1887, p. 123. Op het terrein van de pleziertuin 'de Keizerskroon' kwam de Potgieterstraat; de Kinkerstraat werd aangelegd over een gedeelte van de voormalige tuin 'de Nederlanden' of 'Claudius Civilis'; Van Eck p. 77-86.
- 18 *Stedelijk jaarverslag* 1892, p. 83. De brug voor de Kinkerstraat was in 1883 gereed; zie ook het artikel van Robert Proost elders in dit nummer.
- 19 Galesloot p. 71-72.

I Kadastrale kaart van de Da Costabuurt, I 883, rechts de Singelgracht, bovenaan de Lange **Bleckerssloot** en onderaan, zwaar beschadigd, de **Overtoomsevaart**. In het midden ligt de Kwakerspoel met daaromheen houtzaagmolens. Goed te zien is dat de Jacob van Lennepstraat is **volbouwd** en dat de ruimte voor de toekomstige zijstraten en -grachten is uitgespaard.

Enkele houwprojecten zijn daar al gerealiseerd, zoals Da Costastraat 123, **rechts** (aangegeven). Ook het Buitengasthuis, later Wilhelmina Gasthuis, met de Pestsloot, sinds 1894 **Bosboom** Toussaintstraat, is goed te zien. Het straatje rechtsonder is het Sophiapark. **Gemeentearchief Amsterdam** (Kadastr. kaart gemeente Amsterdam, sectie C, blad 5).